Магалінскі І. У. DOI: https://doi.org/10.52275/PM2024-74-76

УДК 902.2:739

І. У. Магалінскі

КРЫЖАПАДОБНАЯ ПАДВЕСКА «СКАНДЫНАЎСКАГА» ТЫПУ З ДАСЛЕДАВАННЯЎ 2020 г. НА ВЕРХНІМ ЗАМКУ ПОЛАЦКА

Прадстаўлены вынікі вывучэння сярэбранай крыжападобнай падвескі «скандынаўскага» тыпу, якая паходзіць з матэрыялаў археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Верхняга замка Полацка. Адзначана, што падобныя прадметы з'уляюцца ў X—XI стст., а іх бытаванне трэба звязваць з элітарнай дружыннай культурай. Робіцца выснова, што знаходку першага ў Беларусі вялікага сярэбранага крыжа «скандынаўскага» тыпу на Верхнім замку Полацка трэба лічыць прыкметай прысутнасці тут у X—XI стст. княжацкай дружыны, магчыма, скандынаўскага паходжання.

Ключавыя словы: *ювелірнае рамяство, вырабы з каляровых металаў, матэрыяльная культура, археалогія Полацка.*

Маштабныя археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Верхняга замка Полацка, звязаныя з рэканструкцыяй былых карпусоў гарадской бальніцы пад кадэцкае вучылішча, распачаліся ў 2018 г. і працягваюцца па цяперашні час. Помнік археалогіі «Верхні замак» размешчаны ў межах гістарычнага цэнтра г. Полацка і ўваходзіць у Дзяржспіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, у сувязі з чым любыя земляныя работы на помніку патрабуюць археалагічнага суправаджэння [3, с. 48—49].

Зімой 2020 г. праводзіліся працы па ўмацаванні падмуркаў харчблока (былы будынак скурна-венералагічнага дыспансера). Працы на аб'екце ажыццяўляліся ўручную і ўяўлялі сабой серыю шурфаў уздоўж сцен з унутранага і вонкавага бакоў будынка. У сувязі са спецыфікай фарміравання слоя ў месцы прымыкання да сцен на большасці ўчасткаў культурны слой знаходзіўся ў пераадкладзеным стане.

Падчас распрацоўкі шурфа каля паўднёвай сцяны аднапавярховай часткі будынка харчблока быў выяўлены моцнакаразіраваны артэфакт, які ў ходзе першаснай ачысткі выявіўся цэлым экзэмплярам крыжападобнай падвескі так званага «скандынаўскага» тыпу, які падчас далейшай рэстаўрацыі разваліўся на дзве часткі (*малюнак 1*).

Малюнак 1 — Падвеска «скандынаўскага» тыпу з Верхняга замка Полацка

Прадмет плоскі, аднабаковы, роўнаканечны, з рэльефным арнаментам, з дротавым вушкам для падвешвання. Падвеска адліта з нізкапробнага серабра з істотнымі дамешкамі медзі, а вушка зроблена з двухкампанентнага высокапробнага серабра (*табліца 1*)*.

---

*Даследаванне хімічнага складу прадмета праводзілася ў археалагічнай лабараторыі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта аўтарам артыкула па метаду безэталоннага рэнтгенафлуарэсцэнтнага аналізу на партатыўным РФА-спектрометры Vanta C.

Магалінскі І. У. DOI: https://doi.org/10.52275/PM2024-74-76

Табліца 1 — Хімічны склад падвескі «скандынаўскага» тыпу з Верхняга замка Полацка

Проба	Ag	Cu	Pb	Sn	Au	Bi	Sb
Аснова	59,28	35,34	0,79	0,33	0,39	0,28	0,37
Вушка	86,78	7,21	0,5	–	1,66	0,23	–

Назва падвесак абумоўлена гістарыяграфічнай традыцыяй, якая бярэ пачатак у працах А. А. Спіцына. На момант даследавання дадзенай групы артэфактаў яму былі больш вядомыя скандынаўскія знаходкі прадметаў гэтага тыпу [4, с. 234]. Думку пра паходжанне артэфактаў з тэрыторыі Паўночна-Заходняй Русі і Прыбалтыкі выказала М. В. Фехнер, якая вывучыла 69 экзэмпляраў вядомых на той час крыжоў, знойдзеных у 32 пунктах [5, с. 214]. На сённяшні дзень колькасць выяўленых падвесак дадзенай групы істотна павялічылася, што дазваляе даследчыкам больш поўна ўявіць агульную карціну распаўсюджвання артэфактаў, а таксама ўстанавіць іх паходжанне.

Полацкую знаходку магчыма аднесці да групы І па тыпалогіі А. Ю. Чураковай, якая аб'ядноўвае сярэбраныя крыжы, упрыгожаныя трыма кружочкамі на канцах кожнай лопасці, самі лопасці пакрыты кропкавым ці лінейным арнаментам, а ў сяродкрыжжы прысутнічае круг, упрыгожаны дадатковымі элементамі ці простымі лініямі. Даследчыца адзначае, што такія крыжы звычайна звязаны з багатымі пахаваннямі ці знойдзены ў культурных напластаваннях буйных паселішчаў. Усяго на сёння вядома 16 знаходак крыжоў групы І, якія паходзяць з 13 пунктаў [6, с. 160].

Блізкія аналогіі полацкай знаходцы паходзяць з Сярэдняга Падняпроўя (курган каля в. Весь Кіеўскай вобласці) і Готланда. Пры гэтым знаходкі крыжоў «скандынаўскага» тыпу с Сярэдняга Падняпроўя адзінкавыя [5, с. 215]. Неабходна таксама адзначыць, што на тэрыторыі Беларусі не выяўлена дакладных аналогій полацкай знаходцы [1, с. 18].

Паходжанне крыжападобных падвесак «скандынаўскага» тыпу традыцыйна звязваюць з тэрыторыяй Старажытнай Русі ў сувязі з тым, што большая частка вядомых на час публікацый знаходак паходзілі з гэтага рэгіёна. Дадатковым сведчаннем дадзенай тэорыі з'яўлялася выяўленне ў Кіеве ліцейнай формы для вытворчасці такіх прадметаў, якая, аднак, выкарыстоўвалася для адлівак пазнейшых копій крыжоў з меднага сплаву [2, с. 372].

У цяперашні час устаноўлена, што вялікія сярэбраныя крыжападобныя падвескі «скандынаўскага» тыпу групы І, звязаныя з дружыннай элітарнай культурай, з'яўляюцца ў канцы Х—ХІ стст. і прысутнічаюць як на тэрыторыі Старажытнай Русі, так і Скандынавіі практычна ў роўнай колькасці. Некаторыя даследчыкі нават бачаць у арнаментыцы такіх крыжоў выяўленчыя элементы, уласцівыя скандынаўскай традыцыі. Аднак у большасці не выклікае сумнення, што раннія тыпы крыжоў маюць усходне-хрысціянскае паходжанне і ў выніку папулярнасці салярнай кампазіцыі атрымалі распаўсюджанне на вялікай тэрыторыі, спалучыўшы розныя культурныя традыцыі [6, с. 168].

Такім чынам, знаходка ў Полацку на Верхнім замку першага ў Беларусі вялікага сярэбранага крыжа «скандынаўскага» тыпу трэба лічыць прыкметай прысутнасці тут у Х—ХІ стст. княжацкай дружыны, магчыма, скандынаўскага паходжання.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Башков, А. А. Христианские древности Беларуси конца X—XIV вв. (предметы христианского культа индивидуального использования) / А. А. Башков. — Минск : И. П. Логинов, 2011. — 194 с.

2. Зоценко, В. Н. Бронзовая литейная форма XI в. из Киева / В. Н. Зоценко, М. М. Иевлев // Славяно-русское ювелирное дело и его истоки : материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 100-лет. со дня рожд. Галины Фёдоровны Корзухиной, С.-Петерб., 10—16 апр. 2006 г. / ред. А. А. Пескова, О. А. Щеглова, А. Е. Мусин. — СПб. : Нестор-История, 2010. — С. 371—374.

Магалінскі І. У. DOI: https://doi.org/10.52275/PM2024-74-76

3. Левко, О. Н. Начальный этап новых исследований Верхнего замка Полоцка (2018—2020 гг.) / О. Н. Левко, И. В. Магалинский, П. М. Кенько, А. Л. Коц, В. В. Черевко, А. А. Соловьев, Л. Г. Калбеко // Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зб. арт. V міжнар. навук. канф., Полацк, 15—16 крас. 2021 г. / Полац. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. А. І. Корсак (адк. рэд.), В. У. Чараўко, У. Я. Аўсейчыка. — Наваполацк : Полац. дзярж. ун-т, 2021. — С. 48—60.

4. Тарабардина, О. А. Кресты «скандинавского» типа из раскопок в Новгороде / О. А. Тарабардина // Славяне и иные языци... К юбилею Натальи Германовны Недошивиной / ред. Н. И. Асташова. — М. : ГИМ, 2014. — С. 234—241. — (Труды ГИМ. Вып. 198).

5. Фехнер, М. В. Крестовидные привески «скандинавского» типа / М. В. Фехнер // Славяне и Русь. — М. : Наука, 1968. — С. 210—214.

6. Чуракова, А. Ю. Подвески-кресты «скандинавского типа» в контексте погребальной культуры Древней Руси XI—XII вв. / А. Ю. Чуракова // Élite ou Égalité... Северная Русь и культурные трансформации в Европе VII—XII вв. / отв. ред. Н. И. Платонова. — СПб. : Изд. дом «Бранко», 2017. — С. 159—177.

Магалінскі Ігар Уладзіміравіч,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
старшы навуковы супрацоўнік навукова-рэстаўрацыйнага аддзела НПГКМЗ

И. В. Магалинский

КРЕСТОВИДНАЯ ПОДВЕСКА «СКАНДИНАВСКОГО» ТИПА ИЗ МАТЕРИАЛОВ ИССЛЕДОВАНИЙ 2020 г. НА ВЕРХНЕМ ЗАМКЕ ПОЛОЦКА

Представлены результаты исследования серебряной крестовидной подвески «скандинавского» типа, происходящей из материалов археологических исследований на территории Верхнего замка Полоцка. Отмечается, что подобные изделия появляются в X—XI вв., а их бытование следует связывать с элитарной дружинной культурой. Делается вывод, что находку первого на территории Беларуси большого серебряного креста «скандинавского» типа на Верхнем замке Полоцка следует считать признаком присутствия тут в X—XI вв. княжеской дружины, возможно скандинавского происхождения.

Ключевые слова: *ювелирное ремесло, изделия из цветных металлов, материальная культура, археология Полоцка.*

Магалинский Игорь Владимирович, кандидат исторических наук, доцент, старший научный сотрудник научно-реставрационного отдела НПИКМЗ.